

11439

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA XXXIV

ODELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 6.

DRAGO ČUPIC

REFLEKSI JATA U GOVORU BJELOPAVLICA

(Poseban otisak)

SARAJEVO
1977.

DRAGO ĆUPIĆ (Titograd)

REFLEKSI JATA U GOVORU BJELOPAVLICA

Govor Bjelopavlića pripada grupi starijih novoštokavskih govora Crne Gore. S tim u vezi, on nosi sve one karakteristike koje su u oblasti fonetskog, morfološkog i sintaksičkog sistema zajedničke ovim govorima. Međutim, ovaj govor je u oblasti akcenta pošao znatno ispred drugih starijih novoštokavskih govora Crne Gore jer je u njemu došlo do likvidiranja oksitoneze kratkog silaznog akcenta i, s tim u vezi, pojave dva uzlazna akcenta.

U ovom prilogu daćemo osnovne podatke o refleksima jata u govoru Bjelopavlića, smatrajući da će čitaocima zbornika posvećenog akademiku J. Vukoviću biti interesantna građa koju dajemo budući da je stanje u ovom govoru našoj lingvističkoj javnosti samo djelimično poznato.

1. Osnovni refleks dugog jata ovdje je *-ije* a kratkog *-je*. Nijesam zabilježio primjere diftonškog refleksa dugog jata¹.

2. $\hat{k} > ije (i\hat{e})$: *sîjeno, snîjeg, cvîjeće, šlîieb/žglîieb, lijen, zvîjere/zvîjer, blîeli; dlîeli; donîjet, ponîjet, Brîjestovo*.

3. Refleks produženoga jata u Gpl imenica s kratkim jatom u posljednjem slogu osnove: *blîjĕgā, mĕdĕdā, mjĕstā/mljĕstā, mrĕžā*.

4. $\hat{k} > iĕ (i\hat{e})$: *diĕĕte, kliĕĕšta, criĕĕvo, riĕĕka, vriĕĕme, striĕĕla, gliĕĕto, sviĕĕća, piĕĕsak, gniĕĕzdo, ždriĕĕlo, viĕĕnac; ozliĕĕdit, iskoriĕĕnit, prepriĕĕčit*,

¹ U sistematizovanju refleksa jata u ovom govoru poslužila mi je klasifikacija refleksa jata koju je izvršio P. Ivić u *Iventaru fonetske problematike štokavskih govora*, God. Filozofskog fak. N. Sad, knj. VII (1962—1963), 101—102.

*ispriječit, prociječit, isciječit, ociječit, zapriječit, promiènit, osviièstit, rasciièpit*².

U nekim slučajevima od jata sa dugim uzlaznim akcentom pored ijekavskih refleksa imamo i ikavske dublete: *prolijevāt/prolvtāt*³, *zalijevāt/zalivāt*, *snijevāt/snivāt*. Čisti su, međutim, ikavski refleksi u primjerima tipa: *razboljio, živjio, ogladnio, opoznio*.

Analogijom prema tipu *zalijevāt/zalivāt*, *snijevāt/snivāt* dobijeni su oblici kao: *počiijevāt/počivāt*, *celiijevāt/celivāt*. Primjeru *prolijezat*, koji znači odzvanjati, odjekivati, pripada posebno mjesto⁴.

5. *ħ > je*: I ovdje se, kao i u drugim ijekavskim govorima, kratko jat reflektovalo kao *je*, naravno sa izuzecima gdje je kratko jat dalo *e*, o čemu će biti riječi. Tako imamo:

Njěmačkā, snjěgovi; koljěno, ljěši/ljěpši, ljěb, ljěto, vòljet, voljěla, voljěli; čěrām, čěrāš, čěrau, čěšit, četat, vrcet, českòba (ali: tjěsnji); čepànica.

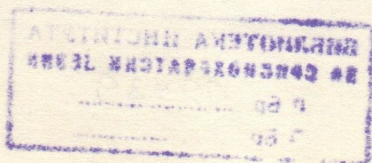
Riječ *tjeme* je nepoznata;

děvēr, đeca, devójka, đed, prāded, đedovina, neđělja, kuđělja; oděven; đđ, nğde;

² Paralelno sa kratkim uzlaznim akcentom u ovoj kategoriji refleksa jata u bjelopavličkom govoru se pojavljuje i dugi uzlazni. O ovoj pojavi u našoj dijalektološkoj i drugoj lingvističkoj literaturi postoje određena neslaganja. Zabilježili su je, između ostalih, Gojko Ružičić u Pljevljima (v. *Akenatski sistem pljevljskog govora*, SDZb III/1927, 162), A. Peco u istočnoj Hercegovini (v. A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, SDZb XIV, 51—52), D. Vušović u nikšićkom kraju (v. D. Vušović, *Dialektat Istočne Hercegovine*, SDZb III, 8), D. Petrović u Zmijanju (v. D. Petrović, *O govoru Zmijanja*, Matica srpska N. Sad, 1973, 218). Prof. Jovan Vuković (v. J. Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika. I dio. Uvod i fonetika*, „Naučna knjiga” Beograd 1974, 69—70) kaže da za duženje *ě* u *ě* glavni razlog leži u ekspresivnosti u govoru, pri čemu je *ě* u ekspresivnim situacijama a *ě* u običnom govoru. U emotivnom izrazu, kaže dalje on, svi jezici duže kratke slogove. D. Petrović (navedeni rad o govoru Zmijanja, str. 218) kaže da je *ě* u sekvenci —*ijě*— kod dugog jata duže od *ě*, ali, da bi se dobili objektivni rezultati, kaže on, treba izvršiti eksperimentalna mjerenja. Reklo bi se da je i u govoru Bjelopavlića u ovim pozicijama kratki akcenat znatno produžen, no pošto nijesam vršio eksperimentalna mjerenja, opredijelio sam se da označim kratki uzlazni akcenat.

³ Prof. M. Stevanović pojavu dubleta kod složenih glagola od *liti* objašnjava činjenicom što pored *liti* postoji, u istom značenju, i glagol *lěvati* odnosno *lijěvati*. „I dok su prvi oblici ovih glagola oni sa *i*, pravilno izvedeni od odgovarajućih glagola složenih sa osnovom *liti* (od: *zāliti, izliti, nāliti*...), drugi, tj. oblici istih glagola s današnjom vriednošću nekadašnjeg jata, nastali su prema glagolu *lěvati*, odnosno *lijěvati*“, kaže Stevanović (v. M. Stevanović, *Savremeni srpsko-hrvatski jezik I*², „Naučna knjiga“ Beograd 1970, str. 96).

⁴ V. u Rječniku JAZU XII, 341, pod „prolijegati“ sa značenjem razlijezati se. U RJAZU XIII, 580—581, dato je dosta prostora glagolu *razlijezati se*. Dati su primjeri koji pokazuju različita značenja ovoga glagola. Nigdje se, međutim, ne pominje oblik *razlijezati* (u RJAZU XII takode nema oblika *prolijezati*). Postavlja se, sada, pitanje: otkuda ono *z* mjesto *g*. Svakako, neće biti riječ o nekom palatalizovanju *g* prema *z*, već će to vjerovatno biti analogija prema glagolima tipa: *potezati, rastezati, protezati, istezati*, bez obzira na ijekavski oblik glagola *prolijezati*.

šèdet, šèðela; šème, šèdok, šedoćanstvo, prěšèdnik; izes, izedèna, izèlica; mljèšec/mjesec, mljeir/mjeir, òbje/òblje, pljèsma/pjèsma, pòbljeć/pòbjeć, vljètar/vjètar, vljèš/vjèš, vljèrovāt/vjèrovāt itd.

6. ħ > e:

a) *prħ* : *prénos, prévoz, prévod, prévoj, prégled, prégon, prédlog, prékop, prélaz, prépjev, prépek, prések, prěšèdnik, prégled, prěstùpnā* godina. Tako je i sa svim oblicima ovih riječi, uključujući i glagolske imenice (od kojih su neke ovdje navedene)⁵. Ali je: *priièklad, priiètit, zapriiètit, priièc, priièdi, priièša* (m. r. radnog pridjeva), *priièšla, priièšlo* i sl.

b) *prħ* : *prèvara, prevàrit, prevàren, prèpād, naprèćac, prekřstit, prekřšćen, prësūt, prèspi* (imp.), *preskòčit, prenřijet, prèples, prelòmit, prekòpat, prenòsit, predànit*, kao i svi oblici ovih riječi, uključujući i glagolske imenice.

v) Izvorni refleks *pri* se čuva: *priznat, pričèkāt, prinòsit, prislònit, priliièpit* i dr.

g) *ħ* u predlozima: *prèd, prèko/prèò, ispred*.

Inače, kratko *jat* iza *r* uvijek daje *e*: *gòret, zagòret, izgòret, razgòret, progòret; trèšnja, vretèno, brègovi*, po *brègòvā, bubreži; trèbā; zdrèlo, vrèlo; rèčit; mrèža, rešénje, grèška* (nema oblika *grješka*)⁶, *stàrešina, vrèca*. Izuzetno, u zapadnom dijelu — u Vražegrmcima (sela Šobajići i Miokusovići) našao sam i oblik *gorje*⁷.

7. ħ > i:

a) *ħj* : *vřjavica, šřjalica, sijačřica, grřjalica; šřjāt, smřjat (smřjāt se), řřjo, ali jřla, řřjem⁸, dodřjat, vřjāt; čřstři, mřlři, stārři* itd.

⁵ Up. slično stanje i u istočnocrnogorskim govorima (v. M. Stevanović, *Istočnocrnogorski govori*, JF XIII, 22), ali je tamo vrijednost jata kod imenica često dvosložna: *prijelāz, prijestūp, prijekōp, prijepřs, prijendš* i sl. Mislim da danas stanje u tim govorima u ovom tipu češće pokazuje vrijednost kratkog jata (*pre-*) nego dugog (*prije/prije-*). Prema mojim bilješkama 1974. godine iz Crnaca (u Piperima) stanje je: *prénos/prēndš, prépek/prēpēk, prévoz/prēvōž*, što i prof. Stevanović kao alternaciju dvosložnim oblicima navodi (Istočnocrnogorski govori, 23). Ja sam ove lekseme u Crncima zabilježio isključivo sa *pre-*. Jedino sam sa *prije-* zabilježio imenicu *prijèklad/prijèklād*. U govoru Bjelopavlića čak i prilog za vrijeme *prije* ima pored ijekavskog i ekavski lik: *priièd i prèdje*, o čemu prof. D. Brozović (u raspravi *O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženoga ijekavskoga jata*, Jezik, Zagreb XX, 1972—1973, sv. 5, str. 144, nap. 66) kaže da „dolazi od južnoslavenskoga *prēd'e, uz prijelaz d' > j“.

⁶ D. Petrović u Zmijanju nalazi (o. c. 223) i *grjěšnik*, iz srednjobosanskoga, pozivajući se na Brozovićeva ispitivanja ijekavskošćakavskih govora u Bosni.

⁷ Up. J. Vuković, *Istorija...*, 74, 76, gdje kaže da je *gorě* stari lokativ od imenice *gora*, a od toga je nastao prilog *gore* (u govorima i *gorje*).

⁸ „Nema sumnje da su oblici *ř(j) ěm* itd. nastali pod uticajem glagola tipa *umř(j) ěm* (< *umřjemš*), a verovatno da je razvitak pomagala i jednosložnost prvobitnog oblika“, kaže B. Miletić u svojoj studiji o crmničkom govoru (*Govor Crmnice*, SDZb IX/1940, 243).

b) $\text{ko} < \text{kl}$: *živio, uželio, vđio, izgorio, umio, razumio, vrio, zrio, šedio, gorio, ostario* (češće se pojavljuje lik *ostara*), *donio, prenio, primio, iznio*;⁹ *usjedlica* (ema oblika *usidelica* koji prof. Vuković nalazi u Pivi); *bjel: bio, cjel: cio*¹⁰.

v) klj : *biljeg/bjeljeg/bjelleg, bilješka/bjelška, bilježiti/bjelžiti, zabilježiti/zabjeležiti*¹¹, *nedjelja, kudjelja, ponedjelnik*.

Kao što se vidi, *i* se kao refleks dobilo isključivo od kratkog jata. Ovo se odnosi na cijelo područje govora.

U upotrebi su samo oblici: *pretičati, protičati, natičati, pritičati, stičati; stičanje, protičanje, pretičanje, natičanje* i sl. (nepoznati su oblici *pretijecati* i sl.), zatim:

osnivati, otkrivati, zakrivati, prikrivati, prekrivati i imenice od ovih glagola: *osnivanje, otkrivanje, zakrivanje* i sl., što se slaže, izuzev akcenta kod navedenih glagolskih imenica, sa stanjem u književnom jeziku.¹²

8. k : u fleksivnim nastavcima, odnosno u završecima zamjeničke i pridjevske deklinacije daje *i*e (ije), odnosno *i*ja (ija)¹³.

Isg: *tiem, ovijem, svijem, moijem, jednijem, mladijem, mladijem, máljijem, ddbrijem, stárijem* (poz.), *starijem* (komp.).

Gpl: *tija/tiā, ovija/oviā, onija/onīā, svija/sviā, moija/moiā, našija/nāšijā, vāšija/vāšijā*, zatim: *mladija* (poz.), *mladija* (komp.), *málja/máliā, tánkija/tánkijā, zelēnija/zelēnijā, stárijā* (poz.), *starija* (komp.) i dr.

Dpl: *tijama/tiāma, ovijama/oviāma, vāšijama/vāšijāma, ddbrijama/ddbrijāma* i dr.

⁹ Up. takvo stanje i u Crmnici (o. c. 247—249).

¹⁰ U Miokusovićima (na području Vražegrmaca) zabilježio sam od dva informatora oblik *vāšjēlo*, što je vjerovatno analoškog porijekla.

¹¹ V. u crmničkom govoru leksemu 'bilješka' kao i ovdje.

¹² Up. M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, 97.

¹³ „Pod uticajem imeničkog nastavka pretvoren je završetak $-(i)jeh$ u gen.(lok.) mn. prid.-zameničke promene u $-(i)jāh$ odn. $-(i)jāh$: *tijā, mladijā, dobrijā*“, kaže P. Ivić (*Dijalektologija*, 162). Up. o ovome Rešetarovu recenziju SDZb III (JF VI, 254), gdje kaže da dugo jat pod ' daje *jē* (je), ili dvosložno *ijē* (ije), ali nikad kratko *e*. R. Bošković o ovome kaže: „Razvitak je, prema tome, išao ovim putem: $onij-eh\ mladij-eh\ žen-āe \geq onij-āeh\ mladijāe\ žen-āe$ u govorima bez nastavka *h* kod imenica u gen. množine, a $mladi-jeh\ dvācāeh \geq mladij-āeh\ dvāc-āeh$ (Dobrsko Selo) u govorima s nastavkom *h*“ (R. Bošković, *Izveštaj o govoru Ozrinića*, Godišnjak Zadužbine V. i S. Stojanović II/1935, 33).

Ipl:

a) m. rod: *tliema*, *ovliema*, *nšliema*, *dđbriema*, *zelēniema*, *stāriema* (komp.), zabilježeno i: *stāriama* (Orja Luka), *liēpiama* (Novo Selo);

b) ž. rod: *tliama* ženāma, *moļiama* *dđbriama* drugāma, *nšliama* *liēpiama* sestrāma i sl.

Kao što se vidi, Ipl m. roda je polarizovan prema Gpl m. i ž. roda i Ipl. ž. roda nastavkom *iје* (*iје*). Međutim, ta polarizacija je uslovna, jer kod istih informatora se u jednoj govornoj situaciji čuje *iје* a u drugoj *iја*, uz miješanje oblika i rodova. Tako se, npr., umjesto očekivanog *iје* u GDpl javlja *iја* i u ž. rodu¹⁴.

9. Romanizam *bandiļera* (tal. *bandiera* 'zastava', 'barjak')¹⁵, koji u ovom govoru nema značenje *zastava* već drveni *stub* za telefonsku ili električnu liniju (možda po jarbolu na koji es dizala „bandiera“), ima i ijekavski i ekavski oblik: *bandiļera* i *bandéra*, ali je ekavski oblik u češćoj upotrebi.

10. Postoji cijela grupa imenica kod kojih se nastavak *-ir* zamjenjuje nastavkom *-iјer*: *kosliјer*, *brigadiјer* (ali i *brigadir*), *putliјer*, *kolliјer*, *komandiјer* (i *komandir*), *indžilliјer*, *ofi(n)ciјer*, *tāliјer*¹⁶. *Mānastir* ima samo taj lik. Riječ *pastir* je ovdje nepoznata, u upotrebi je samo leksema *čōban*.

11. Uz činjenicu da iza *r* jat daje *e* treba naglasiti da u ovom govoru ima ekavizama i van ove kategorije. Tako imamo: *vēverica*, *vēdro*, *zenīca*, *greōta*, *svetīna*, *poslēdnji*, *ōzleda*, *zverīnjāk*, *cēsta*, *tēsta*; *bledūnjav*, *bolēšljiv*, *lēpljiv*, zatim knjiške riječi: *nēdosledan*, *dējstvo* i sl.

12. Daćemo još neke napomene o jat, odnosno pojavama vezanim za ovaj glas.

a) Grupa *ctk > cje*: *cjēnjkā* se, *cjēnkāt*, *ōcjena*, ali, vidjeli smo: *čepānica*, *čedīlo* i sl.;

¹⁴ Prof. A. Belić ističe da u zetskim govorima u gen. pridjeva (kao i kod imenica) imamo: *dobrija^e(k)*, pa i *dobrija(h)*. „Ovde je *iје* od *ē* izmenjeno prema *-b^ah* kod imenica; ali bi se moglo desiti, kao kod Bjelovara, da imamo: *dđbrija*, *rānijā* i sl. (sa *a*), dakle, verovatno: *dđbrih + a*“, kaže Belić (*Reči s deklinacijom*, 152).

¹⁵ Up. RJAZU I, 172.

¹⁶ D. Vušović (*Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*, JF IX, 104) kaže „Poznato je da se u južnom dijalektu zamenjuje imenički sufiks *-ir* sufiksom *-iјer* (*putiјer*, *vodiјer*, *kosijer*, *indžiliјer* i sl.) verovatno, pod uticajem imenica talijanskog jezika na *-iere* (*candelieri* i sl.)“. Up. i stanje u crmničkom (o. c. 254), a v. i Rešetar, *Der štok.*, 134. O ovome prof. P. Ivić govori kao o sekundarnom ijekavizmu (P. Ivić, *Pogovor u Vukovom Rječniku*, „Prosveta“ Beograd 1966, 106, nap. 3).

b) Grupa *zvḱ > zve*: *zvjērka*, *zvjērād*, *zverinjak*, *zvezdanō nēbo*, *zvezdanā nōc* i sl.;

v) *e:ḱ*: *bōlēš*, *jástrēb*, *kōrižen*, *kīšeo*, *kīšela*;

g) Od starog lok. *κκΔḱ* ovdje je dobijeno *kudije(n)*, dok je *pṛvenac* naziv za prvi litar rakije iz kazana (pri destilaciji) a *pṛvijenac* ime svata sa određenom funkcijom. Nije poznato da li je ovdje bilo jata¹⁷.

¹⁷ Up. J. Vuković, *Istorija...*, 80.